

efter familj och vänner har motivet fått uttrycka något av denna längtan.

Bokens sista kapitel behandlar klassiska tatuering-motiv som associeras med det hårda livet på sjön, utlämningen åt vädrets makter, fruktan för döden och det livsviktiga kamratskapet – där tatueringarna kunde sägas utgöra ett slags magiskt skydd på färden. Flera av motiven är internationellt kända under benämningar som *sailors grave*, *home at last*, *homeward bound*, *Davy Jones* och *hands across the sea*. Mirja Arnshav skriver att flera av de ödesmättade motiven bygger på skrock och myter, som fungerat som en säkerhetsventil för att uttrycka rädsla, sorg och utsatthet. Samtidigt har de också odlat en särart och gemenskap, och skapat bilden av en modig yrkeskår.

Ett centralt tema bland äldre sjömanstatueringar är kamratskapet besättningsmännen emellan. Fartyget blev som ett andra hem där man var tvungen att leva tätt inpå varandra. Avskärmad från resten av världen blev besättningen ett slags familj, och i det riskfyllda arbetet ombord var man helt beroende av att kamraten skötte sitt arbete, av att kunna lita på varandra. *Handslaget* som tatueringssymbol har fått symbolisera bl.a. just detta. Många av de klassiska sentimentala motiven används fortfarande av dagens sjömän, men alla fungerar inte lika bra som traditionsbärare. Här har de tydligt nautiska motiven i dag företräde.

De magiska tatueringarna behandlas av arkeologen Fredrik Fahlander i en mycket intressant redogörelse för hur tatueringarna kunde fungera både som frammanande och avvärjande bildmagi – under tuffa förhållanden långt borta från nära och kära. Vissa motiv, såsom *svalan*, *polstjärnan* eller *kompassrosen* ansågs vara till hjälp som magiska navigationsinstrument till havs, och kan klassas som uttryck för sympatetisk eller frammanande magi. Apotropeisk eller avvärjande magi finner man i bruket att tatuera in bokstäverna ”H-O-L-D” respektive ”F-A-S-T” på vänster och höger hands fingrar. Tatueringen är avsedd att skydda sjömannen från att tappa greppet och falla eller spolas överbord. Exempel på andra vidskepliga tatueringar är *tärningen*, *hästskon*, *siffran sju*, *lucky lady* (den klassiska pinuppan) och *spelkort med fyra äss* – alla tänkta att föra tur med sig i allmänhet. Fahlander påpekar att det går en hårfin gräns mellan skrock och magiskt tänkande, men ”det är inte svårt att föreställa sig att sjömän, utelämnade åt elementen ute till havs, kan ha känt behov av att försöka blidka onda krafter eller minska sin skräck för att drunkna”. Det finns också

en föreställning om att den magiska effekten av en tatuering delvis kunde bero på hur smärtsam den varit att göra. Att ta en tatuering innebär att utsätta sig för fysisk smärta i varierande grad, och det kan ses som ett offer. Man ”ger” sin smärta för att få styrka och skydd tillbaka.

Det sista bidraget i boken är skrivet av konsthistorikern Johanna Rosenqvist. Texten handlar om hur tatueringssymbolerna på 1930- och 40-talen ibland inramades med enkla blommor och girlander som påminner om folkkonstornament. Ibland bär de också drag av tidens populärkultur. Tyvärr är artikeln så kortfattad att informationsvärdet blir lidande. Man hade gärna läst litet mer om ämnet. Nu undrar man vad avsikten med den i och för sig välskrivna lilla texten egentligen är. Att låta den avsluta hela den pampiga boken blir något av ett antiklimax, och det hade säkert varit bättre att klämma in avsnittet tidigare i boken.

Svenska sjömanstatueringar innehåller också en litteratur- och källförteckning, ett register och informativa presentationer av författarna. Texterna tål att läsas var för sig och har inte någon egentlig inbördes ordningsföljd. Därför kan boken också fungera nästan som ett uppslagsverk. I inledningen sägs att författarna vill ”skapa en bredare förståelse för vad en sjömanstatuering har varit, blivit och kan vara”. Det konstateras vidare att ”tatueringarna erbjuder ett titthål in i en fascinerande och svunnen tid”. Som läsare kan man bara hålla med – och man tittar gärna!

Marika Rosenström, Helsingfors

Arkeologin & livet. Ett dubbelpporträtt av paret Agda och Oscar Montelius genom deras brevväxling 1870–1907. Patrik Nordström (red.). Atlantis förlag, Stockholm 2014. 480 s., ill. ISBN 978-91-7353-683-7.

Oscar Montelius var under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet Sveriges mest kände arkeolog, såväl nationellt som internationellt. Tillsammans med kollegan Hans Hildebrand står han för eftervärlden som ett vördnadsbjudande monument över den tidiga arkeologin, Hildebrand i sitt långa vita skägg och Montelius i sina stora slokande mustascher. Hans livsuppgift var att lägga en grund för den moderna arkeologin, genom att utveckla ett system för bedömning av olika fornynds typologiska utveckling och därigenom försöka fastställa tidsgränserna för de arkeologiska epokerna,

för stenåldern, bronsåldern och järnåldern. Den som vill lära känna honom som levande människa kan göra det genom att läsa denna bok, som innehåller ett fylligt urval av den långa brevväxlingen mellan Oscar och hans hustru Agda.

Oscar Montelius var född 1843 och Agda Reuter-skiöld 1850. De gifte sig 1871. Deras brevväxling, som bevarats i ATA, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm, uppgår till över 2 500 brev. Den täcker hela deras långa liv tillsammans, Agda avled 1920, Oscar året därefter. Patrik Nordström har gjort ett urval av breven för denna bok, som täcker perioden 1870–1907. Urvalet slutar när Oscar blev riksantikvarie det sistnämnda året, antagligen därför att hans många resor till grävningar på den svenska landsbygden och till kongresser utomlands då minskade i omfattning. Det var ju bortavaron från varandra som motiverade brevskrivandet.

Oscar skrev regelbundet och flitigt från hotellrum och övernattningsrum i Sverige och utomlands och berättade om vad han varit med om, och Agda svarade med att berätta om vad som tilldragit sig i hemmet och i hemstaden. Ibland skrev Oscar från bostaden i det Monteliuska huset på Sankt Paulsgatan 11 till Agda på sommarstället Klinten vid Skurusundet. Så småningom engagerade sig den driftiga och kloka Agda i välgörenhetsarbete och var under många år ordförande i Fredrika Bremer-förbundet men också involverad i ledningen för flera andra nu mindre kända organisationer, som t.ex. Föreningen för Välgörenhets Ordande. Då blir hennes brev ofta rapporter från hennes sociala verksamhet. Makarna Montelius fick inga barn utan kunde i stället ägna sina liv helhjärtat åt sina professionella intressen och åt sin idealitet.

Det mest slående i brevväxlingen är den oerhört varma och kärleksfulla tonen, som förblir märkvärdigt sig lik decennium efter decennium. De är båda oerhört fästa vid varandra och tilltalar varandra med alla slags ömma smeknamn. Agda kan ibland visa tecken på oro och svartsjuka, t.ex. när Oscar vid ett tillfälle under en resa på kontinenten blir ombedd att hjälpa en sjuk svensk dam tillbaka till Sverige, varvid hans hemresa blir fördröjd i veckor. Men annars överväger den varma och ömsinta förtroeligheten mellan brevkontrahenterna, de tröstar, stöder och oroar sig för varandra och ganska litet förändrar den bilden under det långa äktenskapet.

Boken är försedd med en insiktsfull inledning av Patrik Nordström. Han har också skrivit långa bildtexter, som är särskilt värdefulla eftersom man där får viktiga

information om Oscars och Agdas yrkesverksamhet och om Oscars kolleger vid Statens historiska museum, då beläget i Nationalmuseum på Blasieholmen. Den informationen behövs som ett komplement till den ofullständiga och splittrade bild av karriärerna som själva brevväxlingen ger.

Det man möjligen kan ha några kritiska synpunkter på är den avslutande personförteckningen. Den innehåller en del felaktiga årtal (se Nordin, Oscar Augustin Montelius, ja även Harald Hansson, som fått levnadsåren 1907–1972; här har väl skett en sammanblandning med en annan arkeolog, nämligen Hans Hansson, styresman för Nordiska museet). I personförteckningen uttrycker sig Nordström ibland väl sangviniskt: Carl Herslow presenteras som ”tidningsmogul”, Arvid Lindman kallas för en ”riksdagspolitiker på högerkanten”. Ett större problem är dock att personförteckningen är långt ifrån fullständig. Den omfattar gissningsvis inte ens huvuddelen av de personer som förekommer i breven. Patrik Nordström är arkeologihistoriker och utgivningen av brevväxlingen är ett led i ett större projekt om Historiska museet och dess historia. Det är därför begripligt att det är alla de arkeologer som figurerar i brevväxlingen, svenska såväl som utländska, som framför allt fått plats i personförteckningen. Men det saknas riktig konsekvens i registret. Ibland förekommer t.ex. personer som Oscar Montelius mött vid grävningar på deras gårdar, men bara ibland, de flesta namn i den kategorin finns inte med i personförteckningen.

Detta leder till ett annat problem med utgåvan. Genom att så många personer saknas i personregistret blir många partier i breven svårbegripliga för den vetgirige läsaren. Denne hade behövt utgivarens hjälp med förklaringar och bakgrundsinformation för att underlätta förståelsen. Det förekommer i och för sig ibland korta kommentarer i marginalen, men det är endast i mycket få fall. Det hade varit värdefullt med förklarande noter till texten. Det hade inte behövts för varje sida, långt därifrån, men det hade varit till läsarens hjälp vid åtskilliga tillfällen.

Förutsättningen för den intensiva brevväxlingen var som sagt Oscars frekventa resande. Det är särskilt spännande att följa hans resor i Statens historiska museums tjänst runt om i Sverige. Så snart en gravhöj eller annan fornlämning skulle öppnas och undersökas var han på plats. Man kan jämföra hans insatser med dem som Sigurd Erixon gjorde inom etnologin några decennier senare. Båda var rastlöst angelägna att skaffa sig en egen bild av alla tänkbara objekt inom

sitt ämne, både i fältet och via museernas samlingar. Båda hade vidsträckta internationella kontakter och båda betraktades som europeiska ledargestalter i sina ämnen. I Montelius fall gällde det att få underlag för att skapa en hållbar kronologi, i Erixons att bestämma de viktigaste kulturgränserna i rummet. Montelius vitalitet är slående och verkar inte ha mattats med åren. För honom tycktes ”sommarens arbetsresor också ha varit sorglösa upplevelser med en air av pojkboksäventyr”, som Nordström uttrycker saken. Själva resandet var ett äventyr i sig. Järnvägsnätet hade vid 1800-talets slut blivit tämligen finförgrenat och mellan järnvägslinjerna gällde det att använda hästskjutsar eller fotvandrande långa sträckor. 1881 skriver han efter en resa genom Småland: ”Fjädrarna på kärran voro för veka, så att stötarna kändes väldeliga, och vägen var i början mycket dålig. Dessutom är Småland, detta i så många andra afseenden fattiga land, särdeles rikt på grindar. Min skjutsbonde påstod att han en gång räknat dem som finnas mellan Nässjö och Lindefors (den 1:a stationen på Halmstadsbanan, för närvarande) och hunnit siffran – 240. Jag orkade inte kontrollera uppgiften, men otaliga voro grindarna; det står lifligt för mitt sinne.”

Oscar Montelius brev andas alltid gott humör och han tycks också ha hållit en humoristisk distans till sig själv. Han måste ha varit en sällsynt social begåvning, han blir alltid snabbt inbjuden att bo på slott och herresäten och tycks alltid ha lätt för att finna sig till rätta. Under 1800-talets slut var det många godsägare och även bönder som på landet höll sig med privata fornsakssamlingar, vilka Montelius inspekterade och i många fall köpte in till sitt museum. När han skulle undersöka ett fornminne i en trakt tog han vanligen först kontakt med kyrkoherden i socknen och där bjöds han då ofta in att sedan bo under arbetet. Prästgårdarna spelade med andra ord ännu vid slutet av 1800-talet sin gamla roll av replipunkter för resande intellektuella. Vid de internationella kongresserna blev Montelius alltid en omtyckt och uppburen centralgestalt. Han hade lätt att uppträda och hålla både föredrag och hälsningstal, till vilket bidrog att han väl behärskade ett stort antal främmande språk.

Patrik Nordström har all heder av denna bok. En centralgestalt i den humanistiska vetenskapen från 1800-talet förvandlas i den från ett respektfullt vördat namn eller till och med en marmorbyst till en mycket levande och på många sätt modern människa, vare sig han nu gräver ut gånggrifter i Västergötland, tenterar

nästa generation av svenska arkeologer, reser runt som censor om våren till svenska läroverk eller bara småpratar förtroligt med sin älskade hustru.

Mats Hellspong, Stockholm

Svensk snillrikhet? Nationella föreställningar om entreprenörer och teknisk begåvning 1800–2000. Staffan Bergwik, Michael Godhe, Anders Houltz & Magnus Rodell (red.). Nordic Academic Press, Lund 2014. 235 s., ill. ISBN 978-91-87351-24-2.

För de läsare av den här boken som känner sig väl förtrogna med den numera omfattande litteraturen kring det svenska näringslivets historia, i form av monografier över ”snilleföretagen” eller andra bolag och av biografier över kända uppfinnare, eller för delen av sammanfattande antologier på området, kan den här volymen till en början möjligen skapa en känsla av osäkerhet. Ifrågasätts resultaten av hela den företagshistoriska forskningen? Men så har den här boken ett annat sorts syfte än att behandla enskilda företags eller individers roller i historien. I stället handlar det om att placera *berättelserna* om dessa i sitt historiska sammanhang och, mer specifikt, hur dessa så att säga samproducerar idéer om svensk industri och av samhället i stort. Det är teknikens, industrins och entreprenörskapets kulturhistoria det handlar om. Den relativt sett unga historieskrivningen över svensk företagsamhet, som ibland använder entreprenörsbegreppet som ett centralt analysinstrument med stöd av teoribildningen kring detta, ställs här i en kunskapsteoretiskt delvis ny dager.

De väl etablerade sanningarna om svenska framgångar där innovatörerna blivit starka symboler för varumärket Sverige bygger, menar författarna, på djupare historiska rötter. En ständigt hävdad särpräglad *svensk fallenhet för teknik* och förekomsten av *manliga tekniska genier*, som periodvis lett till en i det närmaste obegränsad framtidstro med idéer om svenska *framtida* möjligheter, har gett oss en förenklad bild som i hög grad bygger på stereotypa framställningar speglad i samtida och senare litteratur både inom fiktiva och historiska genrer, i spelfilmer eller i utställningar. Själva medieringen av olika representationer är central och utgör samtidigt det empiriska stoffet för den kulturhistoriska analysen i bokens enskilda artiklar.

De bilder som byggts är så starka och livfulla att